

L'Illa d'Encalders: el curiós origen d'un topònim eivissenc

per Enric Ribes i Marí

Al nord de l'illa d'Eivissa, prop de la partió entre les parròquies de Sant Joan i Sant Miquel, però ja dins els límits d'aquesta, hi ha l'*Illa d'Encalders*, una illa petita que arriba a tenir, en el seu punt més alt, 19 metres d'alçada, i que és quasi aferrada a la costa eivissenca, de la qual només la separa el Pas, un petit braç d'aigua d'uns metres d'ample.

L'investigador Cosme Aguiló Adrover¹ recull els topònims d'aquesta illa: al nord, el *Cap Gord de l'Illa*; a ponent, la *Punta de Ponent* i, ja prop del Pas, el *Clot de l'Arena*; a l'est, la *Punta de Llevant*, el *Cul de l'Olla* i l'*Olla de l'Illa*; prop de l'illa d'Encalders hi ha l'*Escull de Llevant*, al nord de la punta que també porta aquest nom, i les *Seques de l'Illa d'Encalders*; a migjorn, ja a l'illa d'Eivissa, la *Punta de l'Illa d'Encalders*, amb la *Plana de l'Illa*, que és la part més septentrional d'aquest cap, i un poc més cap a migjorn, a la part de ponent de la Punta de l'Illa d'Encalders, el *Caló de l'Illa*; davant aquest caló i la Punta de l'Illa d'Encalders hi ha l'*Escull* i la *Pael·la*, un altre petit illot la forma del qual recorda la d'aquest estri de cuina, amb el seu mànec i tot.

La primera vegada que trobam documentat aquest topònim és en la *Resumpta*² del Pare Gaietà de

Mallorca, publicada el 1751. Diu el caputxí mallorquí després de parlar de la costa de Portinatx: «*Xarraque, y Xarracó son Calas de poca cuenta; la ultima es con suficiencia fondable, y tiene en sus cercanías un manantial que sale de una peña. En frente de una punta que entra al Mar se levanta la Isla que llaman den Caldes, sin dificultad se puede vadear, pero es de poca consideración. Por ultimo cierra los limites deste Quarton la Cala de Benirraix...*»

Joan Marí Cardona³ ens ha deixat constància que un tal Toni Escandell de Toni «Carabassó» tenia una extensió molt gran de bosc a la Punta de l'Illa d'Encalders. Era l'any 1763. I encara avui, segons Marí Cardona⁴, un torrent que desemboca a la costa, prop de l'Illa d'Encalders, al Caló de l'Illa, rep el nom de *Canal d'en Carabassó*.

En la cartografia⁵ no apareix aquest topònim fins el 1765, en un plànol de l'enginyer José García Martínez on figura *Y. dem Caldes*, entre *Cala de Benirraix* i *Cala Xarracó*. En 1786, un altre cartògraf, el mariner de guerra i astrònom espanyol Vicente Tofiño de San Miguel⁶, recull el topònim *Ia de Caldas*, entre la Cova de l'Orenga i Xarracó. Ja dins el segle XIX, l'enginyer militar Francisco Coello de Portugal y Quesada⁷ registra, el 1851, la *Isla den Caldes*, entre Be-

nirràs i Xarracó. L'arxiduc Lluís Salvador⁸, uns anys més tard, també ens esmenta aquesta illa, bé que només de passada: «Próximo al puerto de que acabo de hablar (de Sant Miquel), se encuentra un avance de tierra conocido, si mal no recuerdo, con el nombre de *Punta de Charracó* y á corta distancia de ella un islote de mediana altura, pequeño y casi pegado á tierra, que se denomina *Isla den Caldés*. A continuación de esa punta se ve una rada insignificante, abierta y de poca seguridad, denominada también *Cala de Charracó* y es otra de las pequeñas inflexiones que á cada paso se notan en aquella parte del litoral y contribuyen á darle alguna variedad».

El mapa de 1900 del Dipòsit Hidrogràfic⁹ recull també la *Ia Caldes*, nom que des d'aleshores figura en els mapes més importants de l'illa d'aquest segle escrit amb més o menys encert, fins que l'Institut d'Estudis Eivissencs¹⁰, ja a darrers dels 70, fixa la grafia *Illa d'en Calders*, tot considerant el topònim com d'origen antropònimic. Algun mapa militar¹¹ indica també un suposat *Caló d'en Caldes*, a la part de llevant de la Punta de l'Illa d'Encalders, però no hem trobat ningú que confirmi l'existència real d'aquest topònim, i l'Institut d'Estudis Eivissencs,

1 Cosme AGUILÓ ADROVER, *Mapa toponímico dels illots de les Pitiüses* (Inca, Mallorca, Govern Balear, 1989), i *Mostra toponímica del litoral de les Pitiüses*, a la revista «El Mirall», núms 25 i 26 (Palma de Mallorca, Obra Cultural Balear, 1989).

2 Padre CAETANO DE MALLORCA, *Reales Ordenaciones de la Isla y Real Fuerça de Iviza que saca a luz su muy ilustre Ayuntamiento, y dedica al Rey Nuestro Señor Don Fernando el Sexto con un Propileo, que es Resumpta Historica, Corographica, y Coronologica de las mismas Islas* (Palma, Imp. de Miquel Cerdà, y Antich Impresor delante la Carçel del Rey, 1751), p. XXVII.

3 Joan MARÍ CARDONA, *Illes Pitiüses*, vol. IV: *Balansat* (Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 1984), ps. 200 i 201.

4 *Ibid.*, 201.

5 Juan TUR DE MONTIS Y DE AYGUAVIVES, *Cartografía histórica de Ibiza y Formentera (Islas Pitiusas)* (Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1984), ps. 109-117.

6 *Ibid.*, ps. 153-164.

7 *Ibid.*, ps. 165-174.

8 Archiduque LUIS SALVADOR DE AUSTRIA, *Las Baleares*, vol. II: *Las antiguas Pitiusas* (Palma de Mallorca, Imp. del Comercio, 1890), 2.º volum de la reedició en facsimil de «Diario de Ibiza», p. 355.

9 *Cartografía histórica...*, ps. 185-195.

10 GRUP DE DEFENSA I PROMOCIÓ DE LA LLENGUA DE L'INSTITUT D'ESTUDIS EIVISSENCs, *Toponímia bàsica de les Pitiüses*. Treball elaborat en juny de 1978.

11 SERVICIO GEOGRÁFICO DEL EJÉRCITO, *Cartografía militar de España. Plano director* (Madrid, 1959). Escala 1:25.000.

que havia inclòs el *Caló d'en Calders* a la *Toponímia bàsica de les Pitiüses*, l'ha suprimit de la *Toponímia bàsica de Sant Joan de Labritja*¹², elaborada en 1989.

Però qui era, aquest *Calders*? El llinatge és documentat per Francesc de B. Moll en el seu llibre *Els llinatges catalans*¹³, entre els que representen el nom del lloc d'origen, de residència o de propietat. Així, *Calders* o *Caldés* seria un llinatge que tendria el seu origen en el nom d'un poble del Pla de Bages, i vendria del llatí CALDARIOS 'banys calents'. D'altres autors¹⁴ relacionen aquest cognom amb *calderó* i *caldera*, del llatí CALDARIA 'caldera o estany'. Sigui com sigui, el llinatge existeix¹⁵, tot i no ser gaire abundant, en les dues formes, amb *r* i sense. El DCVB registra *Caldés* com un llinatge de Palma, Algaida, Lluçmajor, etc., bàsicament mallorquí. La forma amb *r* la trobam a la zona continental com a llinatge i com a topònim: a més del poble de *Calders* del Pla de Bages, prop de Manresa, tenim la *Riera de Calders* i el poblet de *Viladecavalls de Calders*¹⁶, en aquella mateixa zona; *Sant Vicenç de Calders* és un poble del Baix Penedès, amb un castell que rep el nom de *Calders*¹⁷; i *Calders* és també el nom d'un riu afluent del de Morella.

Sabem, doncs, que hi ha, dins la zona continental del nostre àmbit lingüístic, diversos pobles amb el nom de *Calders*, i el llinatge d'origen topogràfic *Caldés* o *Calders* (a Mallorca i al continent respectivament). Amb tals antecedents sembla lògic suposar que el topònim de l'Illa d'Encalders té l'origen en algun poblador o propietari d'aquestes illes que portàs

La punta de l'Illa d'Encalders, la Plana de l'Illa, batuda per les ones, i l'Illa d'Encalders. (Foto: Maribel Rodrigo.)

aquest llinatge¹⁸. Això no obstant, no hi ha el més mínim rastre d'aquest nom a la nostra illa. Isidor Macabich no el troba en tota la documentació que arriba a manejar i, per tant, el llinatge *Calders* no figura en les seues relacions de cognoms que apareixen a les Pitiüses durant els segles XIII i XIV¹⁹ ni en la resta de la seua obra. No apareix tampoc aquest llinatge en els *Llibres d'Entreveniments*²⁰, que abracen un període que va de 1528 a 1785, ni se'n troba tampoc cap rastre com a motiu familiar o malnom²¹, o com a simple nom de casa, i Marí Cardona reconeix no haver trobat, fins ara, cap altre *Calders* que el del topònim esmentat abans²².

Així les coses, sense cap prova que fonamenti l'etimologia suposada fins ara, fóra ingenu de continuar donant-la per bona i no cercar-ne d'alternatives.

Si el topònim eivissenc no té un origen antroponímic, caldrà analitzar-lo dins el conjunt de la seua sèrie. Joan Coromines²³ agrupa en una de sola *Calderitx* (Mallorca), *Calders* (Morella), *Calderó* (Vistabella), *el Calderó* (Bellús i Carrícola), *Serra de la Calderona* (Serra), *la Calderona* (Ràfol de Salem), *el Calderó* (Lutxent), *el Calderó* (Montesa), *Calderons* (Canals), *Calderers* (Borriol) i *la Caldereta* (Xeresa). L'*Onomasticon* planteja una disjuntiva: que sigui derivat de CALIDUS o de CARDUS. En el segon cas, *Calderitx* procediria de CARDARES 'cardassars', amb desplaçament de l'accent i dissimilació de les líquides. En el primer cas, diu l'*Onomasticon*, «(*Calderitx*) seria un congènere del tan conegut nom de lloc català *Calders*, i el significat de CALDARIIS seria llavors 'en els bassals, les piscines, els estanyols'»²⁴. Segons Coromines, a *Calderitx* hi ha un poblat talaiòtic i el Pou del Canyar, i molt prop hi ha altres fonts i pous, tot a la vora d'un torrent afluent del de Bini-caubell o Banderola. L'*Onomasticon* registra el Torrent de Cagabou, i Fontanes i l'Aljub de Fontanes, entre Son Boscà i Can

12 INSTITUT D'ESTUDIS EIVISSENCs, *Toponímia bàsica de Sant Joan de Labritja*. Treball signat per Joan MARÍ CARDONA, Antoni MARÍ MARÍ, Josep MARÍ MARÍ, Marià SERRA PLANELLs, Josep TUR TORRES i Marià VILLANGÓMEZ LLOBET, i elaborat en abril de 1989.

13 Francesc de B. MOLL, *Els llinatges catalans. Catalunya. País Valencià. Illes Balears* (Palma de Mallorca, Ed. Moll, 1982), p. 134.

14 Lluís ALMERICH, *Els cognoms catalans. Origen i definició* (Barcelona, Ed. Millà, 1968), p. 85.

15 Vegeu DCVB, s.v.s. *Calders* i *Caldés*.

16 Vegeu la *Gran Enciclopèdia Catalana*, s.v. *Calders*.

19 Isidoro MACABICH LLOBET, *Historia de Ibiza*, vol. IV: *Crónicas siglo XV* (Palma de Mallorca, Impta. Vda. de Francisco Soler, 1940), ps. 17-23.

20 Vegeu Joan MARÍ CARDONA, *Illes Pitiüses*, vol. II: *Els Llibres d'Entreveniments* (Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 1981).

21 Vegeu Enric MOREU-REY, *Renoms, motius, malnoms i noms de casa* (Barcelona, Ed. Millà, 1981).

22 Vegeu *Illes Pitiüses*, vol. IV: *Balansat*. Joan MARÍ CARDONA em confirmà amablement, en conversa telefònica, que de moment no ha trobat cap altra referència a l'Illa d'Encalders que les esmentades, ni cap rastre d'un malnom, llinatge, motiu o nom de casa *Calders*.

18 Així ho varen fer, en juny de 1978, els redactors de la *Toponímia bàsica de les Pitiüses*.

23 Joan COROMINES i J. MASCARÓ PASSARIUS, *Onomasticon Cataloniae*, vol. I: *Toponímia antiga de les Illes Balears* (Barcelona, Curial, 1989), s.v. *Calderitx*.

24 *Ibid.*

Un detall dels bassals de la Plana de l'Illa, just davant l'Illa d'Encalders. (Foto: Maribel Rodrigo.)

Maga-diners. «Aquest conjunt topogràfic i onomàstic —continua l'*Onomasticon*— es prestaria tant a un nom referent a *bassals* o dipòsits d'aigua com a una vegetació semidesèrtica, on abundin els cards».

Enric Moreu-Rey²⁵ estableix una sèrie toponímica que corresponia a estacions termals, i que inclouria *Caldes*, *Escaldes*, *les Escaldes*, *la Caula*, *les Escaules*, *Caulés* o *Caulers*, *Caudiés* o *Cauders*, *Calders*, *Caldegues* (?). Tots aquests topònims són considerats llatins per Moreu-Rey, si bé «els protomedievals (els) devien comprendre perfectament, perquè corresponien també a termes de la llengua vulgar romànica»²⁶. *Font-calent*, *la Fontcalda*, *Fontscaldes*, *les Boques Calentes*, *Caldetes*, etc., serien topònims d'aqueixa mateixa sèrie.

A Menorca²⁷ hi ha la *Cala en Calderer*, la *Punta de Cala en Calderer* i el *Pou d'en Calders*. I a Eivissa mateix hi ha la *Punta de les Calderes*, vora el Canar, i l'*Escull de la Caldera*, prop de la *Cala d'en Serra*, al nord de l'illa.

I tots aquests topònims són susceptibles de ser inclosos en aquestes sèries.

Pot correspondre el topònim eivissenc de l'*Illa d'Encalders* a aquests conjunts de noms de lloc relacionats amb 'aigües càlides o bassals'? D'entrada cal rebutjar l'altra alternativa que oferiria Coromines, puix que l'*Illa d'Encalders* ofereix una vegetació similar a la de tots els illots del nord d'Eivissa i el topònim seria difícilment relacionable, semànticament, amb 'cardassars'. Però ja no és el mateix cas si es tracta de 'bassals': just a la Punta de l'*Illa d'Encalders*, hi ha una zona plana (la *Plana de l'Illa*) amb alguns bassals naturals a la roca, de dimensions considerables; i a l'*Illa d'Encalders* també n'hi ha, encara que més petits; durant l'estiu romanen quasi totalment secs, però durant l'hivern, la tardor i la primavera, sigui per mor de les pluges, o d'algunes maregassades fortes, són plens d'aigua, certament més calenta que la de la mar. El topònim eivissenc lligaria, doncs, amb els de les sèries de Coromines i Moreu-Rey, puix que hi ha, a l'*Illa d'Encalders*, i sobretot a la Punta de l'*Illa d'Encalders*, piscines naturals, bassals, estanyols o dipòsits d'aigua, on aquest element líquid s'escalfa per efecte del sol.

En el mossàrab peninsular ja tenim documentades les formes *qalderoos*, *calderón* i *calderiços*²⁸. Les formes *caldero* castellana i *calder* catalana procedeixen del llatí *CALDARIUM*, i Coromines²⁹ afirma que «*calder*, en època arcaica, apareix més aviat com a nom figurat d'un estanyol o gran bassal o gran gorga (com les innombrables de la Riera de *Calders*, a Bages), que tant sovint va quedar estereotipat en la toponímia del Princ., i que ja Balari (*Orígenes H. de Cat.*), documentà des de molt antic, encara en estat apel·latiu i pre-toponímic», i alhora documenta *caldarios* des de l'any 932. D'ací vendria el mot *calderó*, que a Monòver significa 'cadolla', i al Pinós 'clot de pedra ple d'aigua'.

Sembla lògic, doncs, pensar que l'*Encalders* eivissenc procedeix del *CALDARIIS* llatí, atesa l'existència, tant en català com en castellà o en els parlars mossaràbics, d'alguna variant d'aquest mot llatí, i, com posa de relleu Coromines³⁰, «no solament hi ha el *Calders* més conegut de la zona de Manresa, sinó una munió en la zona continental de substrat mossàrab». Ara bé, en el cas eivissenc ¿es tracta d'un topònim mossàrab adaptat pels catalans a la seua fonètica, o d'un topònim creat després de la conquesta de 1235? En aquest darrer cas, el topònim s'hauria creat amb un article definit, *els calders*, i no amb el personal, *en Calders*. I el canvi cap a l'article *en* s'hauria produït ja en una època en què no es comprenia el significat del topònim, com una ultracorrecció. Hi ha la possibilitat, també, que el topònim es formàs amb l'aglutinació de la preposició *en* —a l'Edat Mitjana molt més viva que *a*—: *en calders*.

Però també és possible que ja fos un topònim mossàrab abans de 1235. En aquest cas hi hauria el problema de la terminació,

25 Vegeu Enric MOREU-REY, *Els nostres noms de lloc* (Mallorca, Ed. Moll, 1982), p. 51.

26 *Ibid.*

27 Vegeu José Ignacio SEGUÍ CHINCHILLA, *La costa de Menorca* (Ciutadella, Club Marítimo de Mahón, 1986); i M. BARBER BARCELÓ, *Index alfabètic referit a l'estudi: Nuevos Datos sobre la isla de Menorca. La nomenclatura que emplean los pescadores de esta isla para designar los diferentes puntos de la accidentada costa de Menorca de Jaime Ferrer Aledo* (Maó, Stampa, 1980).

28. Vegeu Álvaro GÁLMES DE FUENTES, *Dialectología mozárabe* (Madrid, Gredos, 1983), i D. J. GIFFORD i F. W. HODCROFT, *Textos lingüísticos del medioevo español* (Oxford, The Dolphin Book Co. Ltd., 1966).

29. Joan COROMINES, *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, 9 vols. (Barcelona, Curial, 1980-1991), s.v. *Cald*.

30. *Onomasticon Cataloniae*, I, s.v. *Calderitx*.

que no és *-itx*, com en el cas mallorquí, i com en el més proper de *Campanitx*³¹. Però ací hi ha hipòtesis diverses per explicar aquesta terminació. Segons Coromines procedeix d'una *s* llatina (i això dificultaria l'explicació de l'origen mossàrab de l'*Encalders* eivissenc), però Sanchis Guarnier, Moll, Veny o Galmés de Fuentes postulen que la terminació *-itx* tònica prové d'un sufix llatí *-ICEU*, transformat per la pronúncia dels mossàrabs de la *c* llatina seguida de *e*, *i*. I en aquest cas no hi hauria contradicció entre un *Encalders* eivissenc i un *Calderitx* mallorquí, ambdós de procedència mossaràbiga, si bé caldria matisar la forma llatina originària de *Calderitx*.

¿Com s'explicaria, però, la presència aparent en el topònim actual d'un article personal, si el seu origen es remunta a l'època pre-catalana? Hi ha la possibilitat, igualment, d'una ultracorrecció, però també és possible una certa analogia amb la formació d'alguns topònims romànics pirinencs, i especialment andorrans. Coromines³² explica *Encamp*, *Envalira*, *Enclar*, *Engolasters*, *Engordany*, *Engait*, *Ensagens*, *Entor*, *Engorgs*, *Emprats*, *Ensija* (tots topònims de les Valls d'Andorra), mitjançant

Un detall dels bassals de la Punta de l'Illa d'Encalders. Al fons, la Paella, la Cova de l'Orenga i la Punta de la Creu. (Foto: Maribel Rodrigo.)

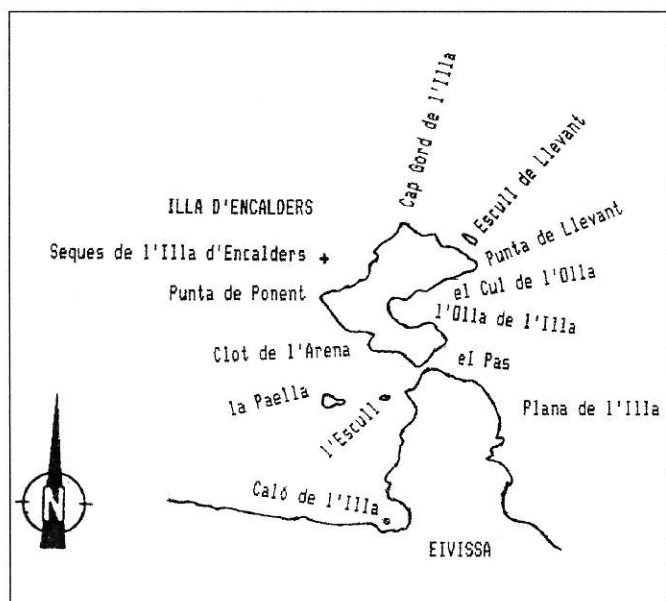
l'aglutinació de la preposició llatina *IN*, de la qual cosa Coromines demostra que ja té arrels en llatí vulgar. Aquest fenomen no és exclusiu d'Andorra, bé que en aquesta comarca és on ha tengut més extensió i persistència. I per altra banda el fenomen encara té una certa vigència en l'actualitat. És ben probable que en el cas eivissenc hi hagués, en època pre-catalana, un topònim menor d'origen mossàrab que vendria de l'expressió llatina *IN CALDARIIS* 'en els bassals', i que s'aplicaria especialment just a la part més plana de l'actual Punta de l'Illa d'Encalders,

i potser a tot el conjunt de la punta i l'illa. La posterior adaptació fonètica del topònim i la reinterpretació com a nom de lloc d'origen antroponímic ja seria cosa dels catalans, que, amb el pas dels anys, perdrien el topònim original que es devia aplicar a la punta i el conservarien només a l'illa més propera.

Amb aquesta explicació de l'origen i etimologia de l'actual topònim de l'Illa d'Encalders, que certament no és l'única possible i és ben llunyana de la simplista suposició —sense cap fonament per ara— de l'origen antroponímic del topònim, aquest nom cobra un sentit lògic i que s'avé amb el dels altres topònims de la mateixa sèrie. I per damunt de qüestions de detall —també rellevants— aquesta és la conclusió més important d'aquest treball: que el topònim de l'Illa d'Encalders no té l'origen en el nom d'una persona, sinó en els bassals o dipòsits d'aigua de la Punta de l'Illa d'Encalders i de l'illa més propera. I en conseqüència cal escriure el nom aglutinat, *Encalders*, anàlogament a *Encamp*, *Envalira*, *Engordany*, *Engolasters*, i no per separat, *en Calders*, com si es tractàs d'un topònim d'origen antroponímic que, evidentment, no és.

31 Vegeu Enric RIBES I MARÍ, *Noms de lloc* (Eivissa, Ed. Can Sifre, 1992), p. 65.

32 Joan COROMINES, *Estudis de toponímia catalana*, vol. II (Barcelona, Barcino, 1970), ps. 9-11.

L'Illa d'Encalders i la Punta de l'Illa d'Encalders, segons les investigacions orals de Cosme Aguiló Adrover.

ENRIC RIBES I MARÍ